

811.166.2'373.23:392.91

Павлюк В. А.
*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

МЕТАФОРИЧНІ ПЕРЕНЕСЕННЯ У СФЕРІ НЕОФІЦІЙНИХ АНТРОПОНІМІВ ВІННИЧЧИНИ

Метафоричні перенесення є поширеним і розгалуженим у класифікаційному плані класом прізвиськових одиниць. Проблема дослідження прізвиськ за окремими словотвірними типами ускладнюється комбінуванням словотвірних механізмів, за якого метафора або метонімія є супровідним або базовим явищем при реалізації інших дериваційних процесів. За таких умов дослідження цієї проблеми є досить актуальним.

При аналізі неофіційного антропонімікону різних регіонів України останнім часом склалася традиція досліджувати мотиваційні та словотвірні особливості таких одиниць. Так, сучасний підхід до дослідження словотвору прізвиськ у вітчизняному мовознавстві склався у працях Б. Б. Близнюк [3], Л. О. Кравченко [5], Г. Д. Панчук [6], В. Д. Познанської [7], П. П. Чучки [10].

Актуальним залишається вивчення лексико-семантичного словотвору прізвиськ ареалів, які досі залишалися поза увагою мовознавців. Так, метафорично-метонімічні перенесення у сфері неофіційних антропонімів Вінницької області ще не були об'єктом спеціального дослідження, що зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є аналіз метафоричних перенесень, які становлять понад 40 % словотвірної структури прізвиськ досліджуваного ареалу і є важливим механізмом виникнення неофіційних антропонімів та вираження народного генію.

Науковці констатують: „Унаслідок переосмислення загальні назви предметів, явищ природи і суспільного життя можуть набувати функції епітетів, прикладок, прізвиськ людей, а згодом, утрачаючи своє атрибутивне значення, перетворюватися на власні імена, прізвища людей” [8, с. 53].

Спостерігається комбінування словотвірних механізмів, за якого метафора або метонімія є супровідним або базовим явищем при реалізації інших дериваційних процесів. Перший рівень такого комбінування – поєднання фонетичних модифікацій як найпростішого типу творення прізвиська з метафорично-метонімічними перенесеннями. Н. М. Шульська зазначає: „Деякі прізвиська відображають фонетико-лексичну модифікацію прізвища, що спричинила метафоричне означення носія на основі асоціацій” [11, с. 55]. На нашу думку, в цьому випадку необхідно говорити про кілька мотиваційних підтипів: а) фонетична модифікація як причина подальшого метафоричного переосмислення; б) фонетична модифікація як супровідний (переважно характеристичний) маркер метафоричного перенесення: *Алень, Аліняра, Белка, Бровно, Вішня, Конорейка, Пчілка, Реньжер, Сельодка, Тілега, Фіртка, Штахета*.

Вищим типом взаємодії словотвірних типів є поєднання трансонімізації й метафоризації. Власне остання є невід'ємним компонентом трансонімізації: *Вокер, Пушкін, Сталін*.

На метафоричній природі переходу апелятивів до сфери онімів, зокрема прізвиськ, наголошує В. А. Кравченко, вказуючи, що існують „метафоричні антропоніми”, які наочно демонструють зв'язок власних і загальних назв на основі асоціацій (схожістю між об'єктами) [5, с. 108].

Г. Л. Аркушин відзначав той факт, що „прізвиська якнайбільше підтверджують синхронічну сутність лексико-семантичного словотворення: значна частина таких неофіційних найменувань людей виникає „на очах”, „живе” і „розростається”, стаючи твірною основою для інших дериватів, а

деяка кількість цих назв може зникнути; прізвиська творяться як від апелятивів, так і від онімів” [2, с. 600]. Майже кожне прізвисько демонструє лексико-семантичне творення, навіть ті, що вже мають афіксальне навантаження. З іншого боку, для з’ясування метафоричного підтипу лексико-семантичного творення прізвиськ видається слушною думка про те, що „високу продуктивність виявляють прізвиська, що виникли на основі схожості людини з представниками тваринного чи рослинного світу, за суміжністю ознаки найменованого та іншого об’єкта позамовної дійсності, на основі перенесення назви за семантичною моделлю „частина – ціле” [1, с. 188].

Як зауважують науковці, ознаки особи-носія мотивують уживання назв цих ознак у метафоричному й метонімічному перенесенні. Основа значення таких назв знаходиться у тріаді „ситуація – характер – зовнішність” [9, с. 31].

Метафоризовані однозвучні прізвиська, що зустрічаються в різних населених пунктах, можуть мати неоднакову метафоричну мотивованість. Так, прізвисько *Ангел* в одному випадку мав носій з позитивними рисами й чеснотами (гіпербола), в іншому – чоловік із неприємною зовнішністю й асоціальною поведінкою (оксиморон, антитеза), *Павук* – в одному випадку спритна, хитра людина, в іншому – чоловік худой тілобудови з довгими кінцівками.

Метафори гіперболічного характеру об’єднують перенесення за зовнішністю, за родом діяльності (вмінням виконувати певну роботу, дію): *Ангел, Ангелок, Афродіта, Акробат, Апостол, Артіст, Атаман, Балерина, Банкір, Бог, Боженятко, Богіня, Буржуй, Вікіпедія, Гном, Граф, Диспетчер, Доцент, Душман, Звезда, Здохлий, Кадет, Клічко, Комарик, Комаха, Комбат, Король, Куркуль, Леший, Ліліпут*. Суміжними з цією групою є антитетичні метафори (за протилежною ознакою) й метонімізовані гіперболи (перенесення за суміжною ознакою (як правило – елемент зовнішності), вмінням виконувати певну роботу, дію тощо).

Стереотипізовані метафори, що уособлюють загальне уявлення про переважно негативні внутрішні та зовнішні риси й містять високий рівень узагальнення, можуть уживатися як апелятиви для конотативно маркованого позначення осіб за відповідною ознакою: *Алень, Аліняра* (від *Олень* – незграбна малотямуща людина), *Баран* (нерозумний), *Батон* (товстий), *Бик* (вперта малотямуща людина), *Блоха* (дрібний), *Бровно* (від рос. *бревно* – вайлувата, безініціативна людина), *Вівця* (невіглас), *Вуж* (хитрий), *Гусь* (нікчемний), *Дилда* (високого зросту), *Дятел* (тупий), *Жеребець* (з акцентованими маскулітними рисами), *Кабан* (великий, товстий), *Клоун* (якого не сприймають серйозно), *Німець* (нічого не розуміє), *Пеньок* (нерозумний), *Шкура* (жадібний) тощо.

Найбільш поширеними є метафоричні перенесення за зовнішньою схожістю (колір, розмір, форма) без додаткових функціональних сем: *Арбуз, Бабак, Бабуїн, Баклажан, Банан, Банячок, Барбос, Біляш, Блейк, Бобер, Борсук, Бугай, Булка, Бульба, Бульдог, Ворона, Гайка, Галета, Гарбуз, Глобус, Горобець, Гриб, Груша, Гусак, Дишля, Дротик, Дюбель, Емо, Еракез, Жаба, Жираф, Жук, Журавель, Зозуля, Йожик, Кабак, Кабачок, Кажан, Кайот, Какаду, Карандаш, Кетчуп, Кірпіч Кім*. Оскільки найвищу ідентифікувальну здатність серед частин людського тіла має обличчя, то 85 % метафоричних перенесень за зовнішньою схожістю пов’язані саме з ним: колір обличчя: *Баклажан, Біляш, Блейк, Ворона, Зозуля, Кетчуп, Кірпіч*; фактура шкіри обличчя: *Булка, Бульдог, Галета, Гриб*; форма обличчя: *Арбуз, Банячок, Бульба, Гарбуз, Груша, Йожик, Кабак*.

Метафори, що характеризують внутрішні ознаки носія, виявилися досить непродуктивним явищем на теренах досліджуваного ареалу. Так, існують нечисленні віддалені асоціації, пов’язані із загальною оцінкою зовнішності або внутрішніх рис носія за морально-етичною настановою „поганий – добрий”: *Бабай, Бактерія, Бузина, Вампір, Війна, Гедзь, Дирка, Дичка*.

Метафора з перенесенням за кількома проміжними ланками об’єднує одиниці, пов’язані із символічним або поетапним переосмисленням предметів і явищ та екстраполювання їх на риси

людського характеру. Так, прізвисько *Вареник* надається людині із млявим, безініціативним характером (проміжні асоціації – *варений, ні риба ні м'ясо, без смаку*). Аналогічно – *Дума* (твір, що має довгий, монотонний виклад, асоціативно – людина, що довго думає, за словами респондентів, „тягне резину”), *Кобила* (істота жіночого роду із грубими рисами й обмеженим інтелектом), *Корж* (людина із широким обличчям і млявими рисами характеру). Ця група поєднує безпосередні у сприйнятті риси зовнішності й пов'язані з ними переважно негативні внутрішні риси. *Криси* – людина, схильна доносити на когось, скаржитися, бути підлою, *Мутлик* – людина астеничної тілобудови, що поєднується зі слабким характером, *Тхоряка* – зла людина тощо.

Ситуативні метафори репрезентують прізвиська, що виникли внаслідок перенесень у ситуаціях, які не підлягають типізації: *Виноград, Гудзик, Дерун, Диба, Диван, Електрод, Жвачка, Жигуль, Заєць*.

Окрім класифікації за характером ознаки, що реалізується, наявні такі схеми за типами метафоричного перенесення: 1) перенесення з назв тварин (за зовнішньою або внутрішньою асоціативною ознакою): *Білка, В'юнчик, Вовк, Карась, Кінь, Кнур, Коза, Коник, Конь, Кот, Кошак, Криси, Крїт, Кролик, Кроль, Крот, Лев, Лис, Лисьонок, Медведь, Миша, Мікроба, Мутлик, Муха, Носоріг, Нутрія, Олень, Ослик, Паук, Пес, Песик, Порося, Пуголовок, Пчілка, Рак, Риба, Свинтус, Свиня, Слон, Соболь, Суслик, Тарантул, Теленок, Тхоряка, Тюлька, Удав, Хом'як, Цвіркун, Шавка, Щур*; 2) перенесення з назв птахів (за зовнішньою або внутрішньою асоціативною ознакою): *Глухар, Качка, Качур, Когут, Конорейка, Кугут, Курка, Лебідь, Лелека, Папуга, Петух, Півень, Рябчик, Селезень, Синичка, Сокол, Фазан, Чайка, Чапля, Чиж, Чорногуз, Шпак*; 3) перенесення з назв рослин або їх частин (за зовнішньою або внутрішньою асоціативною ознакою): *Бера, Вишенька, Вієс, Вішня, Горіх, Дуб, Дубина, Капуста, Качан, Корінь, Лімон, Малина, Маслюк, Мухомор, Огірок, Перекошполе, Перчик, Печериця, Помідор, Пионо, Сливка, Фрукт*; 4) спорадично – перенесення з абстрактних назв за настановою „дія – носій”: *Вітер, Доля, Кілограм, Крик, Розрахунок*; 5) перенесення з назв матеріалів та речовин (недискретних): *Глина, Ковбаса, Макарон, Мартіні, Миш'як, Намул, Оцет, Паштет, Печінка, Плюмбум, Рубероїд, Сеча, Сивуха, Сир, Томат, Холодець, Чугун, Шашик*.

Останні пов'язані з асоціативним перенесенням денотативних сем вихідного іменника на антропонім: „Серед номінацій, які, транспонуючись, набули пейоративної конотації, більшість становлять недискретні поняття. Саме недискретність супроводжується ДДС (додатковими денотативними семами) „непорядкованість”, „невизначеність”, які трансформуються відповідно в конотативні „безлад”, „хаос” [4, с. 82]. Відповідно усі прізвиська, утворені від речовинних іменників, які не асоціюються з окремими предметами (*Груша, Гриб*), володіють негативними відтінками, пов'язаними з дисоціативною ідентифікацією особи-носія.

Значний обсяг метафоричних транспозицій у сферу неофіційних антропонімів становлять назви предметів побуту, які об'єднують також частини предметів (деталі), порції (страви), побутові речовини: *Бутель, Вареник, Волосинка, Кастрюля, Кекс, Клапан, Клізма, Кнопка, Комин, Корж, Корито, Кошик, Крекер, Кружка, Крюк, Кулак, Кутя, Лом, Лялька, Могила, Паровоз, Пенал, Піріжок, Півторашка*. Подібна мотивація аргументується „близькістю” номінованих об'єктів до щоденного життя носіїв, які, ситуативно стикаючись з цими предметами, виявляють певну схильність, схожість, зв'язок з ними й отримують відповідне прізвисько. Наприклад, *Кнопка* – малого зросту, *Лялька* – любила гратися ляльками до підліткового віку, *Кутя* – просила „Зваріть куті”, *Паровоз* – завжди просив старших піти на станцію, подивитися на паровоз тощо.

Існують метафори із внутрішньою мотивованістю. Це – перенесення, які мотивовані формою прізвища й доповнюються асоціаціями із зовнішністю або внутрішніми рисами носія: *Белка, Бєлий* (Білан), *Камар* (Комарівський).

Значна частина прізвиськ (близько 120) виявляють метафоричне перенесення з назв дрібних предметів, деталей, компонентів одягу, екіпірування, туалету з генералізацією семи „малий, дрібний”, що співвідноситься з денотативним планом „один, окремих, малий” у характеристиці носія. Ці метафоричні одиниці поділяються на: а) невеликі предмети, деталі: *Закльопка, Піпетка, Пір'їнка, Пістон, Пружина, Пуфік, Пушинка, Пушка, Різінка, Рогалик, Рубель, Снічка, Твікс, Фара, Фіртка, Флопик, Флюгер, Хвіст, Циркуль, Цукерок, Шайба, Шарик, Швабра, Шплінт, Штахета*; б) предмети, тварини у зменшено-пестливій формі, що виражають метафоричне значення „малий”: *Гепардик, Кубік, Огоньок, Пончик, Сонечко, Сосулька, Тазік, Халабудка*.

Низку репрезентантів складають назви предметів, що метафорично віддалені від безпосереднього перенесення на ознаки носія і є, як правило, метонімічними або метафоричними, які втратили прямий зв'язок (деетимологізація або умовна мотивованість): *Каляда, Каракум, Кітайка, Князь, Колобок, Коняка, Кордон, Космос, Костер, Костяк, Ксерокс, Мурка, Нарцис, Окунь, Пекло, Погріб, Поляна, Протяг, Пуд, Словарь, Снайпер, Статуя, Сухар, Тілега, Торба, Тубус, Фіалка, Фокус, Фура, Циклон, Шуляк, Юз*.

Трапляються метафоричні перенесення з назв істот (реальних або міфічних), пов'язані в основному із зовнішніми ознаками, рідше – внутрішніми (характером, інтелектом, професією): *Електричний доктор, Зелена, Козак, Колдун, Кощей, Кум, Малюк, Мамонт, Молдаван, Партизан, Пахан, Пончик, Прірва, Професор, Пуга-тайга, Стюардеса, Фея, Філософ, Циган, Шаман, Штунда, Японець*.

Отже, метафоричні перенесення – поширений і розгалужений у класифікаційному плані клас прізвиськових одиниць. Серед специфіки перенесення можна виокремити фонетичну модифікацію, яка є додатковою причиною перенесення. Також метафоризація є супровідним процесом при інших дериваційних типах, зокрема – афіксації, трансонімізації, як уже зазначалось – фонетичній модифікації. Щодо семантичного узагальнення, то метафоричні перенесення у сфері прізвиськ охоплюють стереотипні одиниці, перенесення за зовнішніми та внутрішніми ознаками носія, перенесення з використанням кількох проміжних асоціативних ланок, а також – ситуативні перенесення. Серед конкретних лексико-семантичних схем метафоричного перенесення існують такі схеми, як перенесення з назв тварин, птахів, рослин або їх частин, абстрактних назв, з назв матеріалів та речовин, назв предметів побуту та близького оточення людини, які включають також частини предметів (деталі), порції (страв), побутові речовини.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку полягають у поглибленому вивченні мотиваційних та словотвірних особливостей прізвиськових одиниць.

Список використаної літератури

1. Антонюк О. В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. В. Антонюк – Донецьк, 2011. – 296 с.
2. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору: монографія / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Вежа, 2004. – 764 с.
3. Близнюк Б. Б. Сучасні гуцульські прізвиська в історичному розвитку: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Б. Б. Близнюк. – Львів, 1997. – 280 с.
4. Борецький В. В. Транспозиційні відношення у сфері семантико-граматичних категорій іменника: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / В. В. Борецький. – Вінниця, 2008. – 198 с.
5. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slavistica*. – Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: збірник наукових статей / [упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород: Вид-во Олександра Гаркуші, 2009. – С. 150–158.
6. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 1999. – 284 с.

7. Познанська В. Д. Лексика на позначення фізичних і психічних рис людини як основа для творення українських прізвищ / Віра Познанська // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – Випуск 10. – С. 161–168.

8. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К. : Радянська школа, 1964. – Ч. 1. – 234 с.

9. Смольников С. Н. Актуальная и потенциальная русская антропонимия / С. Н. Смольников // Вопросы ономастики / Урал. гос. ун-т. – Екатеринбург. – 2005. – № 2. – С. 23–35.

10. Чучка П. П. Антропонимія Закарпаття: монографія / П. П. Чучка. – К. : Папірус, 2008. – 672 с.

11. Шульська Н. М. Неофіційна антропонимія Західного Полісся: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н. М. Шульська – Луцьк, 2011. – 339 с.

Анотація

Павлюк В. А. Метафоричні перенесення у сфері неофіційних антропонімів Вінниччини.

У статті проаналізовано метафоричні перенесення як важливий дериваційний процес у сфері прізвиськ ареалу Вінницької області, з'ясовано семантичні механізми таких перенесень та супровідні процеси.

Ключові слова: антропонім, прізвисько, метафора, типи метафоричних перенесень, фонетична модифікація, афіксація.

Аннотация

Павлюк В. А. Метафорические переносы в сфере неофициальных антропонимов Винницкой области.

В статье анализируются метафорические переносы как важный деривационный процесс в сфере прозвищ ареала Винницкой области, выяснены семантические механизмы таких переносов и сопровождающие процессы.

Ключевые слова: антропоним, прозвище, метафора, типы метафорических переносов, фонетическая модификация, аффиксация.

Summary

Pavluk V. A. Metaphorical transfer in informal anthroponyms of Vinnitsia oblast'.

Metaphorical trasferences, as an important derivative process in the field of nicknames in the area of Vinnitsia oblast' are analyzed in the article. Semantic mechanisms of such trasferencesand accompanying processec are elucidated.

Key words: anthroponym, nickname, metaphor, type of metaphorical trasferences, phonetic modification, affixation.

УДК 372.8:371.2

Подлевська Н. В.

Хмельницький національний університет

ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ (ПОЛЬСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ) МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У сучасній освіті важливим етапом підготовки учнів до майбутньої професії є свідомий і своєчасний її вибір з урахуванням можливостей та інтересів учня й обов'язковим орієнтуванням на вимоги ринку праці. Сьогодні необхідною умовою успішної реалізації профільного навчання у старших класах є його забезпечення і підготовка до нього в основній школі, тобто поглиблене вивчення окремих предметів як складник допрофільної підготовки учнів.